

Fra misjonærens synspunkt

Misjon og omskjæring av kvinner sett utfra pokot-kulturen i Kenya

STONE HØGETVEIT

Innledning

Som mangeårig afrikamisjonær, sykepleier og jordmor i Etiopia og Kenya, har jeg levd i kulturer hvor omskjæring av kvinner blir praktisert. Særlig ble jeg oppmerksom på denne skikken da jeg jobbet i Pokot i Kenya. Jeg vil derfor i denne artikkelen knytte an til min erfaring fra denne kulturen.

Det foreligger to doktoravhandlinger fra pokot-kulturen. Elisabeth Meyerhoff tar opp kvinnenens økonomiske og rituelle rolle og behandler omskjæringen av kvinnene grundig. Johannes Visser, tidligere misjonær i den reformerte kirke i Pokot, tar for seg Pokot-religionen. I tillegg har Kjartan Jonsson, som i mange år har jobbet som misjonær innen den lutherske kirke i Pokot, skrevet en mastergradsavhandling fra Pokot.

I den senere tid har mediesøkelyset vært rettet mot omskjæring av kvinner, både internasjonalt og i Norge. Fra å være nærmest tabubelagt, noe man ikke snakket om, er det i dag blitt større åpenhet rundt denne skikken. Da jeg valgte å ta opp dette temaet i en hovedoppgave innen helsefag, studieretning diakoni, viste det seg å være mer åpenhet rundt temaet enn jeg i utgangspunktet var klar over.

Omskjæring er kulturelt betinget

Omskjæring av jenter/kvinner er kulturelt betinget og er innledningen i en overgangsrite. Skikken er utbredt innen kristne, muslimske og tradisjonelle kulturer. Hvor den kommer fra er usikkert, men den har vært praktisert fra generasjon til generasjon i stammene. Omskjæring av kvinner foretas i land som ligger i et belte som strekker seg tvers over Afrika, stort sett sør for Sahara. Men de ulike typer av omskjæring forekommer ikke i like stort omfang overalt.¹ Etter en tre måneders omskjæringsfase kommer jenta ut igjen som voksen kvinne. Folket er overbevist om at omskjæringen må til for at jenta skal bli skikkelig kvinne, kunne gifte seg og føde barn. Denne tanken stikker veldig dypt hos pokotene.

Medisinsk definisjon av omskjæring

Med omskjæring av kvinner, menes alle inngrep hvor de ytre kjønnsdelene fjernes helt eller delvis, eller inngrep som medfører annen skade på det kvinnelige kjønnsorgan. FN og noen av FN's organisasjoner bruker betegnelsen «Female Genital Mutilation» som betyr *kjønnslemlestelse av kvinner*.

Kvinnelig kjønnslemlestelse er ikke et entydig begrep, men brukes som samlebetegnelse på flere varianter av inngrep i kvinnens kjønnsorganer. Ved de mest alvorlige formene skjæres deler av de ytre kjønnsorganene (kjønnsleppene, klitoris) bort, og i noen tilfeller syes jentene sammen slik at skjedeåpningen forsnevres. I Pokot sitter jentene etter inngrepet med beina sammen for å gro. Dette kalles *infibulasjon*. De forskjellige formene for kjønnslemlestelse får ulike konsekvenser avhengig av inngrepets alvorlighetsgrad. Ingen av inngrepene er uten helserisiko.²

Helsemessige konsekvenser

Kortsiktige konsekvenser av omskjæringen er blødning og smerte. I dagene som følger kan det oppstå infeksjoner som stivkrampe og HIV smitte og ytterligere blødninger. Ikke sjelden dør jentene av sjokk. Hvor stor dødeligheten er, er ikke kjent. I den senere tid har det vært økende bekymring for mulig overføring av HIV-viruset som følge av at samme instrument brukes til flere operasjoner.

Av de langsiktige skadevirkninger kan nevnes problem med vannlating, sterke menstruasjonssmerter og magesmerter. Kroniske infeksjoner og ufrivillig ufruktbarhet er også beskrevet. Mange kvinner får problemer ved første fødsel. Da må et nytt inngrep til, kvinnen må åpnes på nytt. Omskjæringen har gjort fødselskanalen for trang. Det er ikke sjeldent at det første barnet dør.

De psykiske skadevirkningene vet vi lite om. Men omskjæring kan sette sitt varige preg på kvinnens liv og sinn. De psykiske komplikasjonene kan ligge dypt begravet i hennes underbevissthet og utløse atferdsforstyrrelser. Tap av tillit og tiltro til omsorgspersoner er rapportert som en mulig alvorlig ettervirkning. På lengre sikt kan kvinnen oppleve en følelse av ufullstendighet, angst, depresjon, kronisk irritabilitet og frigiditet. De kan oppleve ekteskapsproblemer da mange jenter og kvinner er traumatisert av sine erfaringer, men har ikke noen akseptabel måte å gi uttrykk for sin angst på og lider i stillhet.³

Omskjæringsriten i Pokot-kulturen

Omskjæringen er en del av en overgangsrite; fra å være jente skal hun nå tre over i de voksnes rekke. Omskjæringsseremonien planlegges i god tid. Det brygges øl i store tønner, og alt legges til rette for den store omskjæringsfesten. Ofte går små bygdelag sammen, og tre-fire jenter omskjæres samtidig. Det danses og drikkes mye øl hele natten før omskjæringen. Jentene er med i dansen. Tidlig om morgenen går de ned til elva sammen med mødrene for å vaske seg i kaldt vann. Omskjærersken, en eldre kvinne er klar, og jentene blir plassert på en liten stein og blir bedt om å holde hendene over hodet mens omskjæringen foregår. Kvinnen som utfører selve omskjæringen bruker enten en kniv, barberblad eller en annen skarp gjenstand til å kutte bort klitoris og kjønnsleppene. Kniven er ikke steril, og mange jenter får infeksjon eller forblør seg etter inn0grepet.

Første del av inn0grepet er offentlig. Jentene skal bevise sin tapperhet for offentligheten ved ikke å vise tegn på smerte, - ikke gråte. Siden blir operasjonen fullført i lukket forum uten noen form for bedøvelse. I Pokot innebærer det fullstendig eller delvis bortskjæring av de ytre kjønnsorganene og innsnevring av vaginalåpningen. Flere kvinner holder henne fast slik at omskjærersken kan få utført jobben. Nå kan hun gråte og gi seg over til smerten.

Etter dette blir jentene isolert fra familien og miljøet i tre måneder. Den første måneden sitter de i små grupper med beina sammen for at såret skal gro. De blir tatt vare på av de gamle konene i bygda, de lokale jordmødrene. Når den verste smerten har gitt seg, begynner undervisningen. Mødrene underviser dem i voksenlivets hemmeligheter, hvordan de skal bli gode koner og mødre. Undervisningen var i utgangspunktet tenkt til jenter i 14-18 årsalderen. I dag skjer omskjæringen i Pokot på 10-12 års stadiet, og undervisningen som stadig brukes, passer ikke lenger til aldersgruppa.

Når sårene er grodd, etter tre til fire uker, blir jentene kledd i

skinnklær og kan etter hvert bevege seg rundt i området, hvitmalte (av kalkstein) i ansiktet, på beina og hendene. Bruskkorker fungerer som bjeller bak i beltet utenpå skinnklærne. I denne tiden har de lov til å være «rampete» og vanker ofte i flokk langs veiene. Bjellene skal hindre familiens menn og da særlig fedrene og onklene i å møte jentene. Mødrene blir vist stor ære i denne tiden. Besmykningen viser det.

Når tremåneders-perioden er over, er jenta klar til å gifte seg. I stedet for et smykke av bare brune treperler rundt halsen får hun et fargerikt og vakkert smykke. Det blir laget til en stor fest for jentene som nå er «ferdige» kvinner. Etter å ha vært i en mellomverden i tre måneder skal hun tilbake «i verden» som en gifteklar jente.⁴

Kenyas første president Jomo Kenyatta forsvarte omskjæringen av jentene som en del av et overgangsrituale. Han brukte ordet «initiering» om ritualet, og legger dermed vekt på inngrepet betydning som rite ved overgang til voksenstatus. Presiden Moi har forbudt omskjæring av jenter, men han har ikke fått med seg parlamentet på et lovforslag.⁵ Skikken fortsetter like fullt i stammene.

I de senere år er det flere og flere som har begynt å forstå at det ikke er nødvendig å bli omskåret for å bli gift. Det å ikke bli gift er stor skam i Pokot. Ugifte blir regnet som barn. Gifte kvinner har status og er sikret i alderdommen. Frykten for å være annerledes var stor blant jentene. De lot seg «mishandle» i uvitenhet.

Erfaringer som misjonær

Da jeg i 1979 som misjonær startet opp helsearbeid i Pokot, møtte jeg snart helseproblemene knyttet til omskjæring. Kvinnene oppsøkte meg i graviditeten og med sine små barn etter fødselen. Selve fødselen besørget de lokale jordmødrene. Jeg «silte ut» de kvinnene som så ut til å være disponert for komplikasjoner og bad dem reise i god tid til nærmeste sykehus, fire mil borte. Jeg hadde ikke fødestue, men måtte ta «øyeblikkelig hjelp» overfor kvinner som var i fødsel når de kom til klinikken, og eventuelt fødsler ute i hyttene når jeg ble budsendt.

Pokot har et landskap med mektige fjell, dype daler og store sletter. En dag i uka pakket jeg sekken og drog til fjells for å ha helseundervisning, vaksinasjon og litt behandling ved noen bygdeskoler. Jeg hadde da med meg en hjelper og tolk. Der møtte jeg de hvitmaltede jentene i overgangsriten. De holdt seg litt på avstand, men ønsket også å bli vaksinert mot blant annet stivkrampe. Jeg ble også budsendt for å gi stivkrampe-vaksine til jentene i smågruppene de første ukene etter omskjæringen. Noen ganger bad

de meg og om å vaske og stelle sårene. Noen jenter behandlet jeg også mot infeksjoner. Jeg ser for meg ansikter fulle av dyp smerte, men også stolte ansikter; kanskje stolte over at de nå var på vei inn i de voksnes rekker. Det har gjort sterkt inntrykk på meg å se inn i noe av lidelsen og smerten disse kvinnene må tåle. Mitt ønske er å hjelpe dem til å bli skikkelige pokotkvinner uten omskjæring.

Hva gjør kirke og misjon med omskjæringsproblemet?

I 1980 var president Moi i Pokot. Han forbød omskjæringen, men hadde ikke noe lovforslag å vise til. Norsk Luthersk Misjonssambands misjonærer kom til Pokot i 1978, og det ble etablert en luthersk kirke. Den katolske, reformerte og den anglikanske kirke var allerede etablert i andre deler av Pokot. Den katolske kirken lot folket fortsette som før med alle sine skikker og blandet seg ikke inn i hvordan de levde.

I den lutherske kirken begynte misjonærene å samtale med nære lokale medarbeidere om omskjæringsproblemet. Det var viktig å gripe fatt i folkets egne begrunnelser for praksisen og arbeide langsiktig sammen med dem om dette. Etter hvert ble omskjæring tatt opp som tema på ungdomsleirer. Guttene ble konfrontert med spørsmålet: Ville de gifte seg med en uomskåret jente? Hvis ikke guttene ville gifte seg med en uomskåret jente, hadde vi et stort problem. Her trengtes det mye grunnleggende undervisning innen helse og i det kristne menneskesynet.

Etter hvert ble det flere og flere som valgte ikke å la seg omskjære. Noen måtte rømme fra familien for å unngå å bli tatt med makt. Flere kirker (enkle jordhus) ble tilholdssted for flere jenter over tid. Det er blitt mer og mer akseptert å ikke la seg omskjære. Men det har vært en prosess. For misjonen var det viktig at dette var et problem som pokotene selv måtte gripe fatt i. De kjente sin egen kultur og visste best hvordan det skulle gripes an.

Dinah Katina er en moden pokotkvinne og utdannet sykepleier og jordmor. Hun klarte å stå mot presset og ikke la seg omskjære i ungdommen. Hun ble tidlig oppmerksom på komplikasjonene som omskjæringen medførte for fødende mødre. Som jordmor ved sykehuset i provinshovedstaden Kapenguria, erfarte hun at mange barn døde på grunn av påkjenningene de ble utsatt for, og mødrene måtte kuttes opp på ny. Dinah Katina og hennes mann, som begge tilhører den anglikanske kirken, har hjulpet mange jenter som har måtte rømme fra sine slektninger for ikke å bli omskåret. De har åpnet sitt hjem og hjulpet jentene gjennom denne vanskelige tiden. I 1968 startet hun en kvinnegruppe som blant annet

jobbet mot omskjæring.

Hennes undervisning fikk enda større betydning da hun ble med på filmen *Bitter tapperhet*. Filmen viser en autentisk omskjæringsseremoni, og Mrs. Katina underviser om omskjæringsens realiteter og skadevirkninger. Filmen er teksten både på pokotspråket og kiswahili og blir mye brukt i undervisningen både i kirkelig sammenheng og ellers i samfunnet.

Pokot Development Program (PDP) er et utviklingsprosjekt som den lutherske kirken driver med støtte fra NORAD. Man jobber med jordbruk, helse, kvinnearbeid og evangelisering i bygdelagene i Pokot. Opplysningsarbeid rundt omskjæring av kvinner har høy prioritet i dette prosjektet. I denne undervisningen er filmen en nyttig informasjonskilde. Her nås unge og eldre, den jevne mann og kvinne. Det er også startet kvinnegrupper som jobber aktivt mot omskjæring av kvinner.

Alternativ rite?

Den lutherske kirke i Pokot er en gren av den lutherske kirke i Kenya. Sentralt i den lutherske kirken er det gjort lite rundt omskjærings-problematikken. En kvinnelig legemisjonær som prøvde å ta opp dette problemet på kirkens generalforsamling i 1973, ble ikke hørt. I dag er det større åpenhet rundt problemet, så det er å håpe at noe vil skje også fra sentralt hold i kirka.

En løsning på omskjæringsproblemet er knyttet til riten som omskjæringen er en del av. Jentene må få en undervisning om voksenlivet som passer for en pokot kvinne. Kirkelederne i Pokot ser ut til å ha forstått at omskjæringskikken er skadelig for kvinnene og uforenlig med det kristne menneskesyn. De har begynt å jobbe med tanken om en alternativ rite der jentene kan få noe av den undervisningen som de nå får i omskjæringsriten. Kanskje konfirmasjonsundervisningen kan utvides til å inneholde også noe om det voksne livet til en kristen pokot kvinne? Hva med de som ikke har kommet fram til den kristne tro? Kan kirken hjelpe dem til en alternativ rite?

En eldre kristen kvinneleder, Rebekka, i den lokale kirka i Pokot var tidligere omskjærerske. Det er ikke få jenter som har vært under hennes kniv og blitt omskåret.

Da hun ble kristen, gikk det etter hvert opp for henne at dette kunne hun ikke fortsette med. Da hennes yngste datter var i den alderen at hun skulle omskjæres var Rebekka ny som kristen. Hun var i tvil, men valgte å omskjære henne. I stedet for øl serverte hun te og samlet sine kristne venner. I dag angrer hun denne handlingen.

I dag underviser hun unge jenter om hvor skadelig det er med omskjæringen. Hun oppfordrer jentene til å stå mot presset fra omgivelsene. Hun forbereder dem på at noen vil mobbe og erte dem. «Noen vil le av dere, men det skal dere ikke bry dere om. Vær bare modige og vis god oppførsel,» sier Rebekka.

I undervisningen bruker hun noe av det samme som blir undervist i omskjæringsriten. Hun legger vekt på fortelle jentene at de må være høflige og vise respekt for sine foreldre og sin tilkommende mann. Hun sender bud på kvinner som i dag er gift og har fått barn uten å være omskåret. De fortelle jentene at det går an å bli gift og få barn uten å være omskåret. Disse kvinnene blir rollefigurer. Rebekka forteller at disse uomskårne kvinnene blir respektert fordi de oppfører seg skikkelig. De lever godt med sine menn og blir respektert både av sin mann, hans familie og hele samfunnet.

Lederne i den lutherske kirke i Pokot har invitert noen av de andre kirkelederne i området til samarbeidsmøte for om mulig å få til en alternativ rite. Møtet har ennå ikke gått av stabelen, men det er å ønske at kirkene kunne komme fram til ens praksis for å hjelpe jentene.

Oppsummerende kan det sies at kirkene i Pokot spiller en viktig rolle i avviklingen av omskjæring av kvinner gjennom sitt kvinne- og ungdomsarbeid og gjennom arbeidet med å utvikle alternative riter. Dette har bidratt til å øke forståelsen for jenter som ikke lar seg omskjære. Men det er langt igjen. Dette er en prosess som folket selv må finne ut av. Misjonærer må gå varsomt fram, men samtidig være tydelige på hvor galt det er å omskjære jentene.

Noter

1. Dorkenoo, 1994.
2. Kramer, 1983.
3. *Kvinnelig omskjæring*, 1998.
4. Meyerhoff, 1981.
5. *Veiledning for helsepersonell*, 2000.

Aktuell litteratur

Dorkenoo, Efu: *Cutting the rose. Female genital mutilation. The practice and its prevention*, Minority rights publications, London 1994.

Handlingsplan mot kjønnslemlestelse, Barne- og familiedepartementet, 2001.

Harmful traditional practices affecting the health of women and children, Human Rights, United Nations, Geneve 1979.

Hylland Eriksen, Thomas: *Små steder – Store spørsmål. Innføring i*

- sosialantropologi*, Universitetsforlaget, Oslo 1998.
- Jonsson, Kjartan: *Worldview and the gospel among Pokot males*, Mastergradsavhandling Fuller Theological Seminary, USA 1999.
- Kvinnelig omskjæring. En felleseerklæring fra WHO/UNICEF/UNFPA*, FN sambandet i Norge, Oslo 1998.
- Kramer, Unni Poulsson: *Omskjæring av kvinner*, NORAD-utredning 1983.
- Meyerhoff, Elisabeth L.: *The socio-economic and ritual roles of Pokot women*. Doktoravhandling, Lucy Cavendish College, USA 1981.
- Turner, V. W.: *Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage*, Boston 1970.
- Van Gennep, Arnold: *Overgangsriter*. Oversatt av Erik Ringen, Pax forlag, Oslo 1999.
- Veiledning for helsepersonell i Norge om kvinnelig omskjæring*, Statens Helsetilsyn 2000.
- Visser, Johannes J.: *Pokot religion*. Doktoravhandling, Hendrik Kraemer Instituut, Oegeest, Nederland 1989.

Tone Høgetveit, f. 1942. Sykepleier 1965, NLM's Misjonshøyskole 1966, Jordmor 1967, Anestesi 1975, Diakonihøyskolen Lovisenberg 1995, Pedagogikk mellomfag UiO 1996, Kristendom mellomfag MF 1997. Misjonær for NLM i Etiopia 1968-1977, i Kenya 1979-1987. For tiden student ved hovedfag helsefag med studieretning diakoni, UiO.

Mission and the female genital mutilation in the Pokot culture in Kenya

The article discusses female genital mutilation with special reference to the Pokot culture and how missions and churches in the area are encountering this tradition. The female genital mutilation is the first step in the "rite of passage" of becoming a grown up women. Circumcision is the most important initiation ceremony in the Pokot society. The tradition however is harming the women and giving them a lot of problems. The author describes how she as a nurse and midwife met the circumcised girls and tried to help them. Much work has been done through teaching and advising the girls in the medical work and in the youth- and women groups of the church. Slowly attitudes and practices are changing, but there are still a long way left to go. In these days the lutheran church-leaders in Pokot, are working with the possibility of arranging an alternative rite of passage without the circumcision. They are inviting other churches to cooperate.